
Double absence: Sayad–Bourdieu – case study współpracy naukowej

Izabela Wagner

Abstrakt: Tekst poświęcony jest kolejnym etapom karier Pierre'a Bourdieu i Abdelmaleka Sayada, ujętym i analizowanym pod kątem *sprzężenia karier*, a także przy użyciu wypracowanej przez Abdelmaleka Sayada kategorii *podwójnej nieobecności*. Przywołując biografię obu socjologów, autorka dowodzi, że Pierre Bourdieu był głównym beneficjentem współpracy z Abdelmalekiem Sayadem, a tym samym wykluczającego mechanizmu *podwójnej nieobecności*, na którego działanie, jak dowodził Sayad, skazani są imigranci. Tekst unaocznia, że karierę naukową Sayada zdeterminowały czynniki pozamerytoryczne: etniczność, przeszłe zależności kolonialne i przynależność narodowa, a także próbuje odpowiedzieć na pytanie o udział Pierre'a Bourdieu we wzmacnianiu tych determinant.

Wyrażenia kluczowe: *double absence*; Pierre Bourdieu; Abdelmalek Sayad; kolonializm.

Zainteresowanie karierami osób aktywnych w tzw. środowiskach twórczych stanowi od lat interesujący nurt socjologii pracy i socjologii nauki (zwłaszcza w pracach o ujęciu biograficznym). Trajektorie zawodowe artystów i naukowców, zwłaszcza wybitnych przedstawicieli danych grup zawodowych, mobilizują badaczy do śledzenia kolejnych etapów drogi do sukcesu, który w wielu specjalnościach oznacza sławę.

Powszechne postrzeganie procesów konstrukcji karier mobilizuje całą uwagę zainteresowanych tym fenomenem socjologicznym na jednostce kreującej swą drogę zawodową. Najwięcej uwagi badacze poświęcili naukowcom (zwłaszcza noblistom), niemniej jednak w ostatnich latach artyści i ich kariery spotykają się z coraz większym zainteresowaniem socjologów. W przypadku karier realizowanych w świecie naukowców badane są: wiek osiągnięcia szczytowych sukcesów, dynamika wybitnych osiągnięć, samoocena i satysfakcja z pracy (Hermanowicz, 1998), mechanizmy konstruowania reputacji czy też etos zawodowy (Merton, 1988), różnice genderowe, a nawet – w przypadku noblistów – wpływ religii na pracę laureatów (Zuckerman, 1977). W przypadku świata artystycznego badane są inne aspekty, na przykład problem autentyczności, tożsamości artystów (Grazian, 2003), ale także kwestie wieku i limitów ograniczających wykonywanie pewnych zawodów oraz konieczność zmiany zawodu w przypadku specjalności krótkotrwałych (taniec klasyczny), finansowe aspekty działalności artystycznej czy konstrukcja reżimu wyjątkowości (Heinich, 2005).

W nurcie interakcjonizmu socjologowie skupiają się na odmiennej perspektywie – analizie zostają poddane interakcje pomiędzy jednostką a innymi osobami, które uczestniczą w konstruowaniu kariery (Becker, 1982; Hughes, 1971). Podążając tym nurtem, a więc zakładając, że kariera jednostki jest efektem współpracy z licznymi osobami

działającymi w danym środowisku zawodowym, skupiłam się na wybranych elementach cechujących współpracę i warunkujących działania w środowiskach artystycznych i naukowych. Dokonałam analizy fenomenu, który nazwałam sprzężeniem karier (Wagner, 2006), i wykazałam jego funkcjonowanie w środowisku muzyków klasycznych (Wagner, 2015) i naukowym (Wagner, 2011). Podczas prezentacji modelu sprzężenia karier na konferencjach socjologicznych wielokrotnie padało pytanie o przydatność tego narzędzia teoretycznego do badania karier socjologów. Ponieważ socjologowie są częścią środowiska naukowego, użycie tego modelu do analiz karier realizowanych w naszym środowisku wydaje się zasadne i efektywne.

Pierwszym studium przypadku, które przeprowadziłam z tej perspektywy, była analiza kariery Pierre'a Bourdieu (Wagner, 2012). Należy tutaj zaznaczyć, iż była to moja pierwsza praca analityczna przeprowadzona bez bezpośredniego kontaktu z osobami, których badana kariera dotyczy, co oznacza, że w całości bazowałam na materiałach zastanych, najczęściej opublikowanych wspomnieniach czy też biografiach i autobiografiach.

W obszernym artykule skupiłam się na kolejnych etapach kariery najślawniejszego francuskiego socjologa końca XX wieku, naświetlając kulisy jego kolejnych relacji współpracy. Pierwszym przypadkiem sprzężenia karier analizowanym w moim artykule *Geniusz czy biznesmen? Sprzężenie karier drogą do sukcesu w nauce* była współpraca Bourdieu z Abdelmalekiem Sayadem. Niniejszy tekst jest swoistym uzupełnieniem tamtej pracy opublikowanej w 2012 roku. Tu także bazuję na istniejących publikacjach i nieformalnych rozmowach ze współpracownikami Sayada (1933–1998) i Bourdieu (1930–2003). Nie oznacza to, iż niniejszy tekst jest powtórzeniem publikacji z 2012 roku, niemniej wybrane elementy, konieczne do zrozumienia wyводу, zostaną tutaj przywołane. Moją intencją jest jednak ograniczenie powtórzeń do minimum niezbędnego, by przyjąć przedstawioną dalej analizę bez konieczności zaznajomienia się z tekstem z 2012 roku.

Abdelmalek Sayad – etnograf

W swym eseju autobiograficznym Bourdieu podkreśla rolę, jaką metoda etnograficzna odegrała w jego życiu zawodowym, i definiuje się jako badacz terenowy-antropolog (Bourdieu, 2004). Jeżeli tak mielibyśmy określać najślawniejszego francuskiego socjologa końca XX wieku, należałoby przyjąć, iż uczył się tej metody (wielu utrzymuje, że jest ona możliwa do przyswojenia jedynie przez bezpośrednią praktykę, a nie jako przekaz teoretyczny) w trakcie swego pierwszego badania terenowego, które prowadził w Algierii.

Był zmierzch lat pięćdziesiątych i Algieria stawała się terenem walk o niepodległość. Bourdieu w ramach odrabiania służby wojskowej prowadził zajęcia na uniwersytecie w Algierze i tam poznał Abdelmaleka Sayada. Wiele razy prezentuje go w swych wspomnieniach jako byłego studenta. O ile taka była ich relacja w pierwszym okresie znajomości, o tyle w trakcie wyjazdów terenowych, które odbywali po krótkim okresie

nauczania uniwersyteckiego, Sayada trudno nazwać typowym studentem. Młodszy o trzy lata od Bourdieu posiadał bardzo bogate jak na swój wiek doświadczenie badawcze. W związku z zaangażowaniem w walkę o niepodległość członków swojej rodziny, a także w związku z pozycją ojca – urzędnika zajmującego w trakcie konfliktu niewygodną pozycję pomiędzy kolonizatorami a bojownikami o niepodległość – Sayad przemierzał rolnicze tereny Algierii, prowadząc niezliczone rozmowy nieformalne i wywiady, których celem było zbadanie fenomenu migracji populacji wiejskiej do miast. Abdelmalek już jako nastolatek wspierał swego ojca w zbieraniu wszelkich danych umożliwiających diagnozę dynamiki społecznej wsi i małych miejscowości kabylskich. Zdołał w ten sposób bezcenne doświadczenie oraz umiejętność nie tylko adekwatnego zadawania pytań i prowadzenia rozmów z członkami społeczności niepodzielającymi jego charakterystyki klasowej czy regionalnej specyfiki etnicznej, ale także niezwykle cenną i rzadką umiejętność słuchania przedstawicieli klas ludowych i rozmawiania z nimi. Po śmierci Sayada zorganizowano wiele konferencji i spotkań, na których jego uczniowie i współpracownicy prześcigali się w podkreślaniu właśnie tej umiejętności – „rozmowy z prostymi ludźmi i ich rozumienia”.

Nie będzie nadużyciem stwierdzenie, iż młodszy od Bourdieu Abdelmalek Sayad, dzięki swemu doświadczeniu badawczemu, a także pracy nauczyciela w Casbah, trudnej dzielnicy Algieru, stał się nie tylko „gatekeeperem” francuskiego socjologa, ale też jego mistrzem w prowadzeniu prac terenowych.

Jednostronny opis wspólnego badania algierskiej wsi, przedstawiony przez Bourdieu, nie wskazuje na rolę, jaką Sayad odegrał w pracy autora *Autoanalizy* (Bourdieu, 2004). Także w artykule *Socjologiczne życiorysy pewnego dzieła: Trajektorie, produkcje i recepcje Abdelmaleka Sayada (1960–2000)* (Pérez, 2017) opublikowanym w niniejszym zbiorze jest mowa o ustaleniu pewnego podziału pracy, który będzie obowiązywał w kolejnych dziełach obu uczestników sprzężenia karier. Nie ma jednak szczegółów dotyczących tego podziału pracy, tak jakby mowa była o oczywistym ustanowieniu odmiennych obowiązków. Oczywista jest z pewnością językowo-kulturowa „przydatność” Abdelmaleka Sayada w prowadzeniu wywiadów z mieszkańcami osad i miasteczek kabylskich. Akt ich przeprowadzania można odczytać jako działanie techniczne, pozyskanie zbioru danych koniecznych do sporządzenia raportu i stworzenia teoretycznej propozycji wyjaśnienia tego, co znalazło się w opracowanych materiałach. Można założyć, że kolejne etapy pracy badawczej – analiza danych i interpretacja wyników – były realizowane przez Bourdieu. Taki podział obowiązków, polegający na oddelegowaniu naukowców niższych rangą do pozyskiwania zbioru danych (tutaj przeprowadzenia wywiadów) przy jednoczesnym zarezerwowaniu dla rangi wyższej (np. doświadczony naukowiec, profesor) zadania ich analizy, doboru ramy teoretycznej, a także stworzenia konkluzji aspirującej do miana abstrakcyjnej czy też uogólniającej, często występuje w przypadku dużych przedsięwzięć badawczych (np. prace porównawcze realizowane w ramach projektów finansowanych przez Komisję Europejską). Natomiast badacze aspirujący do miana antropologów korzystają z metody etnograficznej, która polega na tym, iż na każdym etapie badania ten sam

uczony (lub grupa uczonych) wykonuje wszystkie czynności – od zbioru danych (w tym przypadku wywiadów) poprzez transkrypcję, analizę, interpretację wyników do konkluzji. Oznacza to, że każdy członek zespołu uczestniczy we wszystkich etapach pracy badawczej aż do momentu publikacji – jest to jedna z głównych zasad i specyfika, a zarazem trudność metody etnograficznej. Z tej perspektywy widać, że w przeciwieństwie do tego, co twierdzi wielu socjologów, którym badania terenowe są obce i którzy operują na danych zastanych lub prowadzą prace teoretyczne, prowadzenie wywiadów to nie tylko technika, którą każdy badacz społeczny powinien sobie przyswoić. Etnografowie pracujący latami „w terenie” znają tajniki „rozmów quasi-swobodnych” i trudności związane z otrzymaniem danych wysokiej jakości. Specjaliści od badań etnograficznych wiedzą, jaki jest koszt (przede wszystkim emocjonalny) bezpośredniego kontaktu z respondentem, zwłaszcza gdy tematem rozmów są kwestie drażliwe, traumatyczne, trudne lub/i gdy wywiady są prowadzone w kontekście konfliktów zbrojnych, opresji czy dyktatury (a w takim kontekście pracowali badacze środowisk wiejskich w Kabylii – w przededniu wojny wywoleńczej). Nawet w łatwiejszych warunkach prowadzenie wywiadów wymaga sztuki i dużej wiedzy, którą zdobywa się latami. W badaniach algierskich potrzebne było mistrzostwo, które udało się osiągnąć dzięki wiedzy Abdelmaleka Sayada. Można ubolewać nad brakiem detali i wyjątkową powściągliwością, jaka cechuje wypowiedzi Bourdieu na temat tego ważnego wątku i kluczowego dla kariery autora *Dystynkcji* współpracownika.

Algiersko-francuskiego uczonego z pewnością można zaliczyć do tych socjologów, których główną metodą badawczą jest etnografia¹ i których prace w dziedzinie badań populacji migrujących (wieś–miasto, a następnie Algieria–Francja) zalicza się do socjologicznej klasyki XX wieku.

Socjolog migracji – kompleksowość karier

Można postawić pytanie, jak to się stało, że prace Sayada nie zyskały szerszego rozgłosu i jest on w pełni doceniany jedynie przez specjalistów od socjologii migracji.

Na odpowiedź składa się kilka elementów. Pierwszym jest czasochłonna, angażująca Sayada przez wiele lat współpraca z Bourdieu. Ich sprzężenie karier zadziałało najprawdopodobniej niekorzystnie dla Sayada. W wywodzie przeprowadzonym w artykule z 2012 roku, a dotyczącym ich współpracy, użyłam terminu „wampiryzacja”. Oznacza on takie współdziałanie, w którego wyniku jedna osoba kumuluje sławę i owoce pracy pozostałych. W przypadku tandemu Bourdieu–Sayad nawet pobieżna analiza listy publikacji obu autorów umożliwia sformułowanie precyzyjnej konkluzji: Bourdieu właściwie bez

1 Postępuję się tutaj terminem „etnografia” zgodnie z praktyką amerykańską, tzn. traktuję ją jako metodę czerpiącą z antropologii i dziennikarstwa, dopracowaną jako narzędzie badań socjologicznych przez reprezentantów tzw. tradycji chicagowskiej (Parka i jego uczniów) i wykorzystywaną do dziś pod nazwą metody etnograficznej. W jej skład wchodzi: obserwacja uczestnicząca, wywiady i często autoetnografia (zob. Chapoulie, 2001; Wagner, 2011).

udziału Sayada opublikował nie tylko rezultaty wspólnych algierskich badań (inni badacze algierscy także nie byli współautorami prac), ale również kolejną pracę (*Bal de célibataires*), która powstała jako wynik licznych rozmów i wspólnych analiz, a dotyczyła fenomenów zaobserwowanych i zbadanych za pomocą podobnej metody i narzędzi (nie biorę tutaj pod uwagę małej książeczki, która ukazała się w serii *Que sais je – Algerie* z istotnym udziałem Sayada. Przebywał on razem z Bourdieu w jego domu rodzinnym w Béarn i uczestniczył w przedsięwzięciu jako przyjaciel („moi rodzice traktowali go jak syna”, powie nawet Bourdieu). Wkład Sayada nie ograniczał się do przeprowadzenia wywiadów uprzednio przygotowanych przez Bourdieu, ale jak stwierdza ten ostatni: dyskusjom nie było końca. Można tutaj przywołać uwagę, którą Merton zamieszcza w przypisie do artykułu *Cumulative advantage and the symbolism of intellectual property* (Merton, 1988). Wyjaśnia w niej, że nie tylko on – a może wcale nie on – przyczynił się do stworzenia koncepcji efektu św. Mateusza (*Matthew effect*), ale też jego doktorantka, a późniejsza żona. W pracy opublikowanej 20 lat po ogłoszeniu znanej dzisiaj nawet poza socjologią koncepcji Merton oświadczył, iż niezmiernie trudno jest przypisać jej ojcostwo jednej osobie. Podkreślił, iż wiedza – nauka – powstaje w interakcji, w rozmowach pomiędzy członkami zespołów, i dlatego właściwie nieadekwatne jest przypisywanie „osiągnięć teoretycznych i nowych propozycji koncepcyjnych” tylko jednemu autorowi. O roli współpracowników, nieformalnych rozmów, dysput teoretycznych umożliwiających doprecyzowanie koncepcji stworzonych w gronie dyskutantów wspomina się w wielu środowiskach – nie jest to specyfika socjologów. Niemniej nadal postrzegamy efekty pracy zbiorowej jako osiągnięcia wybitnych jednostek, które utrzymują otoczenie w przekonaniu o wyjątkowości własnych prac, samowystarczalności (poprzez zacieranie śladów współpracy, o czym pisałam szeroko w artykule poświęconym Bourdieu) i wybitności swojej kariery.

Nawet osoby o dużej wiedzy, znające wkład poszczególnych członków zespołu, ulegają mocy reputacji i przypisują efekty pracy tej osobie, która posiada silniejszą pozycję [o tym pisał Merton na podstawie badań prowadzonych przez Zuckerman (Zuckerman, 1977)]. W przypadku tandemu Sayad–Bourdieu w ocenie ich wkładu minimalizuje się kontrybucję algiersko-francuskiego badacza, a wyolbrzymia wkład absolwenta paryskiej École Normale. Bourdieu jest produktem elitarniej szkoły (sam pisze o tym zjawisku w *Noblesse d'État*) i świetnie potrafi zadbać o podtrzymanie samospełniającej się przepowiedni – że absolwenci tej elitarniej kuźni naukowców są wybitni i inni im nie dorównują. Sayad nie miał szans na to, by stać się równorzędnym współpracownikiem Bourdieu, bo z wielu powodów jego pozycja była o wiele niższa, niż mogłyby na to wskazywać jego umiejętności. Wspomniana różnica edukacyjna (szkoła owszem, francuska, ale dla Algierczyków wyedukowanych przez kolonizatorów, a nie elity francuskich uczelni) koreluje bezpośrednio z pochodzeniem etnicznym.

W nieformalnym wywiadzie z wieloletnim współpracownikiem Sayada usłyszałam, że relacja Bourdieu–Sayad nosiła wszystkie cechy relacji kolonialnej – była tym, co oczywiste pomiędzy wyedukowanym w elitarniej szkole francuskiej (tzw. Grande École) młodym i ambitnym „normalien” a absolwentem wykształconym w dobrej instytucji prowadzonej

przez Francuzów, ale przeznaczoną dla skolonizowanej ludności algierskiej. Przed tym drugim otwierała się wprawdzie ścieżka kariery nauczyciela w szkole w systemie francuskim, ale takiej, która była przeznaczona dla populacji algierskiej i w niczym nie przypominała elitarnej instytucji edukacyjnej. Zbliżenie tych dwóch światów wydawało się wielu ich przedstawicielom niemożliwe, niemniej jednak w gronach „postępowych” intelektualistów francuskich przyjaźnie i bliska współpraca z osobami pochodzącymi z terytoriów zamorskich się zdarzały.

Kariera Abdelmaleka Sayada – kilkanaście lat oczekiwania we Francji na stałą pracę, która odpowiadałaby umiejętnościom etnografa – świadczy z pewnością o tym, że dla osób spoza mainstreamu zarezerwowany był inny model kariery. O ile dzisiaj, w kontekście nasycenia rynku pracy, długi okres prekariatu stanowi codzienność francuskich (i nie tylko) socjologów, o tyle lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte można nazwać złotym okresem francuskiej socjologii, w którym instytucjonalizacyjna dynamika doprowadziła do stworzenia wielu miejsc pracy nie tylko badawczej (nowe sekcje CNRS – francuskiego odpowiednika PAN), ale także do masowego otwierania wydziałów socjologicznych czy też organizowania kursów socjologii na innych wydziałach w gwałtownie rozwijającym się świecie uniwersyteckim (zwłaszcza po 1968 roku) (Chapoulie, 2005). Jeśli przyjrzeć się życiorysowi Sayada, można dostrzec, jak istotną rolę odegrały w rozwoju jego kariery takie czynniki, jak pochodzenie (Algierczyk), edukacja (peryferyjna uczelnia – której nie kompensuje doktorat pisany u Arona), a także udział w pracach Bourdieu. Współpraca z francuskim socjologiem miała dwojakie konsekwencje. Po pierwsze, zabrakło przy niej efektywnego zarządzania „wsparciem” dla Sayada. To nie Bourdieu umożliwił Algierczykowi emigrację do Francji, tylko algierscy przyjaciele, którzy pomogli Sayadowi opuścić nieprzyjazną ziemię (nieprzyjazną także z uwagi na jego współpracę z przedstawicielem ciemniejszych). Poza prekaryjnymi zleceniami i posadami Sayad nie otrzymał pomocy od wschodzącej gwiazdy francuskiej socjologii.

Po drugie, przynależność do „obozu Bourdieu” (francuskie środowisko naukowe jest podzielone na obozy i koterie tak samo jak inne środowiska²) nie pomogła Sayadowi w staraniach o stałą posadę. Oczywiście jest to spostrzeżenie sformułowane wyłącznie na podstawie licznych nieformalnych rozmów z przedstawicielami opisywanego środowiska. Nawet po śmierci obu badaczy nie udało mi się przekonać rozmówców do podpisania ich wypowiedzi: „jest jeszcze zbyt wcześnie, aby o tym pisać”. We Francji poradzono mi, abym poczekała jeszcze 10 lat, aż „opadną emocje”. Jest to reakcja tych, którzy z Bourdieu współpracowali i choć po części przyczynili się do jego sukcesu, pozostając w jego cieniu tak jak Abdelmalek Sayad.

Ci, którzy analizują karierę Sayada, mówią, że był badaczem terenowym, który zdolności do teoretyzowania objawił na ostatnim etapie. Można tutaj dopowiedzieć, że współpraca z Bourdieu sprawiła, iż ich rzadkie wspólne wypowiedzi od początku mają ramę teoretyczną stworzoną przez bardziej znanego socjologa. Przeciwno takiemu twierdzeniu

2 O podziale na bourdoisiens i antybourdoisiens zob. Eric Fassin (Fassin, 2016).

można wysunąć dwa argumenty. Po pierwsze, nie ma dowodów na to, iż Sayad nie posiadał wyobraźni teoretycznej i nie proponował własnych rozwiązań. Mało tego, analiza zawarta w książce *Szkic Teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów* (Bourdieu, 2007), wsparta wiedzą antropologiczną i znajomością tradycji kabylskich, w pełni umożliwia kontrowanie konkluzji Bourdieu. Jest bardzo prawdopodobne, iż Sayad nie zgadzał się z taką interpretacją danych i nie z uwagi na swe kulturowe pochodzenie, ale ze względu na swoją rolę etnografa (która zawiera komponent umiejętności teoretyzowania) wyprowadzał zgoła odmienne wnioski. Tutaj argumentem popierającym tę hipotezę może być niska liczba cytowań Bourdieu w pracach Sayada.

Z tekstów Monique de Saint Martin czy Claude'a Grignon, odnoszących się do podziału pracy w zespołach Bourdieu i licznych konfliktów związanych z wymaganiami bezwzględnego przestrzegania ram teoretycznych stworzonych przez francuskiego socjologa, można wyczytać, jak wyglądał styl pracy wymagany przez kierownika Centrum Socjologii Europejskiej (de Saint Martin, 2003; de Singly, 1998). W świetle tych wspomnień o Bourdieu można podejrzewać, iż uzurpował on sobie prawo do teoretyzowania i nie zostawiał pola do działania współpracownikom, był bowiem przeświadczony o swojej wyższości na tym etapie badań i przekonany o zasadności takiego podziału pracy.

Gdy mowa o teoretyzowaniu w przypadku etnografów, należy przypomnieć, iż stanowi ono ważny i nieodłączny element prac badawczych. Skłonności do teoretyzowania mogą rosnąć wraz z doświadczeniem, wszak kumulacja wiedzy i doświadczenia prowadzi do dominacji w pewnych specjalnościach (i tutaj odnoszę się do specyficznej metodologii, a nie subdziedziny) – jest to reguła wynikająca ze specyfiki prac badawczych, a nie charakteru czy umiejętności danego naukowca. Bardzo cenna praca porównawcza została wykonana przez Weinberga i Galensona (Weinberg & Galenson, 2005), którzy zbadali kariery wybitnych ekonomistów i wykazali, iż ich najbardziej znaczące prace nie ukazują się w zależności od wieku, ale w powiązaniu z metodą. To rezultat zgromadzenia tego typu wiedzy, która jest konieczna w prowadzeniu analiz. Teoretycy są sprawni i dokonują szczytowych osiągnięć we wczesnym okresie swego życia zawodowego, natomiast empirycy potrzebują wielu lat na akumulację wiedzy. W rozdziale metodologicznym odnoszącym się do moich badań wśród naukowców (Wagner, 2011) porównałam metodę etnograficzną z pracami eksperymentalnymi *in vivo* w laboratorium „life-science”. W obu przypadkach potrzebna jest wieloletnia inwestycja w projekty badawcze, aby stworzyć odpowiednią analizę i zaprezentować propozycję teoretyczną interpretującą kompleksowe dane zebrane w dynamicznym (niekontrolowanym do końca) środowisku. Kariery reprezentantów tych dziedzin rozwijają się więc inaczej niż kariery teoretyków. Innymi słowy, mają odmienny kalendarz. Dlatego porównanie prac Sayada z pracami naukowców wykorzystujących inne metody badawcze sugeruje późny rozwój czy też dojrzewanie w cieniu mistrza. Dopiero skrupulatna analiza, uwzględniająca specyficzny kontekst, w którym historia (wojna i relacje kolonialne), kultura (odmienność i zależności o charakterze dominacji), edukacja (centrum i peryferia), a także niekorzystny przypadek współpracy (sprzężenie karier z elementem nierównowagi i efektu wampiryzacji), wzmocniony

przez specyfikę metodologii polegającej na wieloletnim zaangażowaniu w prace terenowe i powolnej akumulacji bezcennej wiedzy (która daje bardzo często podstawę ponadczasowym publikacjom³), umożliwia odtworzenie pełnego obrazu kariery Sayada.

***Sensitive concepts* (koncepty uczulające) – wyobrażenia socjologiczne**

W celu dopełnienia powyższego wywodu należy dodać dwa istotne elementy. Pierwszy dotyczy specjalizacji Sayada, a mianowicie socjologii migracji i koncentracji na roli państwa i polityk migracyjnych w analizach ruchów populacji, a także procesów zwanych przez niektórych specjalistów asymilacyjnymi. Pérez, w ślad za socjologami francuskimi, widzi w obraniu tejże tematyki wysiłek teoretyzacji wykonany przez Sayada.

Ewa Morawska, specjalistka i znawczyni wielu dziedzin badań migracyjnych, wskazuje na różnicowanie tematyczne tego obszaru socjologii i uważa, że specyfika ta wynika z różnorodności kontekstów migracyjnych objętych badaniami. I tak w USA tematyka badań skupia się na doznaniach indywidualnych i danych społecznościach, co jest efektem specyficznego narzędzia badawczego, bo większość badaczy migracji w USA pochodzi ze społeczności migranckich (Morawska, 2008). Francuska specyfika, zdaniem Morawskiej, to problemy na linii państwo–imigranci. Zainteresowanie Sayada tym zagadnieniem wynika nie z jego skłonności do teoretyzowania i „bardziej socjologicznego” skierowania się w stronę instytucjonalizmu, ale po prostu stanowi efekt wieloletnich prac badawczych i poświęcenia uwagi najważniejszemu komponentowi stanowiącemu problem badanej populacji, a więc relacji z państwem. Francuskie państwo prowadzi specyficzną politykę migracyjną i jego rola jest determinująca – o wiele większa niż w przypadku innych państw przyjmujących migrantów. Obowiązkiem każdego badacza terenowego, który ma bezpośredni kontakt z badaną populacją, jest działanie na rzecz tejże społeczności. Tutaj powodów zainteresowania socjologicznym wymiarem emigracji, a więc instytucjonalnymi aspektami przemieszczeń populacji, można doszukiwać się w etosie antropologicznym i chęci aplikacyjnego działania, a więc poprzez swe prace naukowe przyniesienia pomocy czy też przyczynienia się do poprawy warunków życia uczestników badań. Uczniowie i współpracownicy Sayada podkreślają jego bliskość z badanymi i wrażliwość na ich los. Sayad był empatycznym badaczem i starał się działać od pierwszych chwil w terenie (Chaïb, 2000; Temime, 1999). Jest przykładem kogoś, kogo określamy dzisiaj mianem socjologa zaangażowanego lub uprawiającego socjologię publiczną. Jego działania (a więc i publikacje) to nie tylko produkcja tekstów naukowych. Spuścizna Sayada obejmuje wiele tekstów pisanych dla osób czynnie zajmujących się poprawą losów migrantów, stanowieniem podstawowych praw populacji imigrującej czy też walką o poprawę warunków życia w obozach dla uchodźców. Takie czynności także wymagają wiele czasu i zaangażowania i stanowią

³ Publikacje powstałe na bazie badań etnograficznych z czasem stają się literaturą... Ich kompleksowość i wielopłaszczyznowość umożliwia wykazanie wieloletnich fenomenów, co przyczynia się do ich stosunkowo imponującej jak na nauki społeczne „długowieczności”.

element składowy analizy karier. One również są aktywnością profesjonalną, wynikającą z prowadzenia badań w takim a nie innym świecie społecznym. Tymczasem na ogół umykają szkiełku i oku analityków – naukowców, którzy przyznają priorytet produkcji ściśle naukowej i jej przypisują najwyższą wartość. Warto przywołać tu przykład stanowiska, jakie wobec zaangażowania zajmowali Jean-Claude Passeron i Pierre Bourdieu (Grignon & Passeron, 1989). Pierwszy w okresie aktywnej współpracy obu badaczy był socjologiem zaangażowanym, natomiast Bourdieu odnosił się do takiej postawy z rezerwą i prezentował bliski pozytywistom pogląd, zgodnie z którym badacz powinien zachować dystans do studiowanych aspektów życia. Z upływem lat Passeron wykazywał coraz większy dystans do zaangażowania w ruchy społeczne i polityczne, Bourdieu zaś pod koniec życia stał się aktywistą i jednym z głównych działaczy ruchu opozycyjnego we Francji (wychodził na ulicę ze strajkującymi jako ich „intelektualista”). Sayad wykazywał tutaj postawę niezmienną – od początku swych doświadczeń badawczych zdradzał nonkonformistyczne zaangażowanie (nie był po stronie FLN, ale nie popierał także de Gaulle’a), a następnie jako socjolog algiersko-francuski starał się swoimi pracami poprawić warunki bytu emigrantów. Takie zaangażowanie powinno być nie tylko odnotowane jako ważny aspekt kariery Sayada, ale także wzięte pod uwagę przy lekturze wszystkich jego prac, zwłaszcza naukowych.

O wysokiej sprawności Sayada w teoretyzowaniu, i to już na wczesnych etapach kariery, świadczy konstrukcja jakże adekwatnych „pracujących koncepcji” (by posłużyć się określeniem odzwierciedlającym podejście Straussa i Glasera, a więc twórców teorii ugruntowanej), takich jak kłamstwo kolektywne emigrantów lub podwójna nieobecność (Sayad, 1999). Oba terminy stanowią narzędzia konceptualne niezwykle operatywne w badaniach fenomenów migracji zawodowej, którymi się zajmuję. Kłamstwo kolektywne emigrantów dotyczy przemilczania w trakcie wizyt w kraju pochodzenia prawdy o warunkach pracy, życia i o nastawieniu społeczeństwa przyjmującego. Zatajanie wiedzy o dyskryminacji, zachowaniach rasistowskich, prześladowaniach z powodów etnicznych i trudnych warunkach życia jest podstawą wizerunku migrantów – urlopowiczów, którzy opowiadają o Francji jako o El Dorado, przygotowując kolejne pokolenia emigrantów do wędrówki po lepsze życie.

Konkluzja – *double absence*

Double absence to oddająca wyśmienicie kwintesencję prac Sayada koncepcja odnosząca się do sytuacji emigranta/imigranta. Stoi ona w opozycji do koncepcji transnarodowości i studiów utrzymujących, iż migracje stanowią sytuację podwójnego zysku – kulturowo-ekonomicznego – migrujących. Sayad w swych publikacjach głosi, iż przeciwnie, migracja oznacza stratę (Sayad, 1999). Podwójna nieobecność to sytuacja pomiędzy – już nie tam, ale jeszcze nie tutaj. Sekret straconego pokolenia, które odbyło podróż przez Wielką Wodę, czy też sekret i spuścizna wielu pokoleń. Sayad w sposób mistrzowski opisywał i analizował doświadczenie imigrantów francuskich, którzy już tylko czasem zjawiają

się na ziemiach przodków i nie odgrywają tam żadnej znaczącej roli. Podobnie jak w kraju, do którego wyemigrowali, gdzie są obywatelami drugiej kategorii. Catherine Delcroix (Delcroix, 2013) pokazała, że dzieci emigrantów czekają średnio o dwa lata dłużej na znalezienie pierwszej pracy, mimo że mają dyplom i wykształcenie podobne do „rodowitych” Francuzów. Zawieszenie w przestrzeni pomiędzy – między dwiema kulturami, dwoma językami, religią i laicyzmem – powoduje cierpienia migrujących i są to cierpienia wielkich zbiorowości. Sayad i inni badacze migracji starają się zrozumieć tę sytuację i zapobiec zjawisku jej dziedziczenia. Dynamiczna sytuacja, w jakiej w ostatnich latach znalazło się francuskie społeczeństwo (zamachy terrorystyczne, radykalizacja młodych Francuzów, wzrost popularności partii skrajnej prawicy, atrakcyjność ideologii faszystowskiej), zmusza do refleksji nad procesami adaptacyjnymi – nazywanymi niekiedy integracją migrujących – z uwzględnieniem perspektywy obranej przez Sayada, który w wielowymiarowy sposób analizował indywidualne doświadczenia emigranta na kanwie instytucjonalnej, latami prowadząc badania biograficzne rodzin, z którymi współpracował i się przyjaźnił, ze zrozumieniem dla cierpień i trudnej sytuacji ludzi podwójnie nieobecnych.

Sam był jednym z nich. Mimo że działał w Algierii po wyzwoleniu, z uwagi na kraj, w którym się osiedlił, a także na umiarkowaną pozycję polityczną, nie zajął w algierskim świecie uniwersyteckim pozycji, jaką mógł zająć z uwagi na merytoryczne osiągnięcia. We Francji był socjologiem algierskim, specjalistą od algierskiej emigracji – „swojej emigracji” – a więc badaczem niszowym o wysokich kompetencjach. Nie zdobył należytego uznania. Z pewnością najbardziej był ceniony jako działacz na rzecz imigrantów, ale tutaj także sytuacja podwójnej nieobecności spowodowała, że nadanie jego imienia szkole podstawowej w Nanterre – mieście podparyskim o tradycjach imigracyjnych – wzbudziło liczne protesty przedstawicieli Frontu Narodowego. Wreszcie w obszarze socjologii podwójna nieobecność jest „widoczna” w roli cienia lub jednego z cieni Bourdieu.

Przypadek kariery Sayada – cienia czy też „ducha” (*ghost-writer*) Bourdieu – dostarcza cennych elementów refleksji nad determinantami karier i umożliwia wykazanie dwóch zależności. Po pierwsze, zwraca uwagę na niezasadność postrzegania karier (nawet tych najwybitniejszych) jako konstrukcji realizowanych przez jedną osobę – nacisk na uwypuklenie relacji współpracy umożliwiłby oddanie kompleksowości typowej dla realizacji trajektorii zawodowych, zwłaszcza w obszarach, w których reputacja i sława są istotnymi elementami sukcesu zawodowego.

Po drugie, przypadek Sayada potwierdza tezę Hughesa o wadze czynników drugorzędnych, niepowiązanych z kwestiami merytorycznymi (Hughes, 1945). W wypadku Sayada to etniczność, przeszłe zależności kolonialne i przynależność narodowa (paszport i naturalizacja – przyjęcie obywatelstwa francuskiego) zdeterminowały rozwój jego kariery⁴. Skrzyżowanie wszystkich wymienionych w artykule elementów, interakcja pomiędzy nimi i dynamiczny rozwój w czasie spowodowały, iż Sayad nie jest so-

⁴ Dodatkowym czynnikiem, o którym należy wspomnieć, jest wieloletnia uciążliwa choroba Sayada, która w pewnym momencie sprawiła, iż niemożliwy był wysiłek związany z pracami terenowymi.

cjologiem o renomie, na którą zasługuje, biorąc pod uwagę jakość jego prac. Jak często bywa w historii wielu dyscyplin, sława niekoniecznie spotyka tych, których prace są pionierskie czy też najcenniejsze z punktu widzenia koneserów. Można tutaj przywołać kolejną koncepcję Hughesa, a mianowicie *master status* (Hughes, 1945). W swojej teorii Hughes wskazuje na przypadki sprzeczności pomiędzy statusem zawodowym a na przykład czynnikami fizycznymi (podaje przykład czarnoskórego lekarza – czasem biali Amerykanie w latach czterdziestych widzą w takiej osobie lekarza, a czasem czarnoskórego człowieka). W wypadku Sayada można postawić tezę, iż jego *master status* w wielu sytuacjach nie był zawodowy – to znaczy socjologa. Widziano w nim przede wszystkim algierskiego studenta, działacza, imigranta i tylko w pewnych sytuacjach socjologa. Można żywić nadzieję, że pośmiertna kariera Sayada będzie stanowiła kontrpunkt dla tej, którą dane mu było realizować za życia. Z podwójnie nieobecnego stanie się klasykiem, który przejdzie do historii socjologii jako specjalista i jeden z filarów badań nad migracjami, a więc coraz obszerniejszego działu badań socjologicznych.

Bibliografia

- Becker, H. S.** (1982). *Art worlds*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bourdieu, P.** (2004). *Esquisse pour une auto-analyse*. Paris: Raisons d'Agir Éd.
- Bourdieu, P.** (2007). *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów* (W. Kroker, Tłum.). Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Chaïb, S.** (2000). Abdelmalek Sayad, un noble, un juste et un généreux. W H. Bresc & C. Veauvy (Red.), *Les mutations d'identité en Méditerranée* (ss. 41–44). Paris: Bouchene.
- Chapoulie, J.-M.** (2001). *La tradition sociologique de Chicago*. Paris: Seuil.
- Chapoulie, J.-M.** (2005). Sur le contexte des Héritiers et de La Reproduction. W J.-M. Chapoulie, O. Kourchid, J.-L. Robert, & A.-M. Sohn (Red.), *Sociologues et sociologies: La France des années 60*. Paris: L'Harmattan, Logiques Sociales.
- Delcroix, C.** (2013). *Ombres et lumières de la famille Nour: „Comment certains résistent face à la précarité?”* (F. Lorcerie, Przedmowa i Postowie) (3. wyd. rozsz.). Paris: Payot. (Petite Bibliothèque Payot; 1. wyd. 2001).
- Fassin, E.** (2016, listopad 12). Et Bourdieu inventa le capital culturel. *Nouvel Observateur*. Pobrano z <http://bibliobs.nouvelobs.com/idees/20161110.OBS1016/et-bourdieu-inventa-le-capital-culturel.html>
- Grazian, D.** (2003), *Blue Chicago: The search for authenticity in urban blues clubs*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Grignon, C., & Passeron, J.-C.** (1989). *Le Savant et le Populaire: Miserabilisme et populisme en sociologie et en littérature*. Paris: Gallimard–Seuil–Hautes Etudes.
- Heinich, N.** (2005). *L'élite artiste: Excellence et singularité en régime démocratique*. Paris: Gallimard.
- Hermanowicz, J. C.** (1998). *The stars are not enough: Scientists, their passions and professions*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Hughes, E. C.** (1945). Dilemmas and contradictions of status. *American Journal of Sociology*, 5(50), 353–359. <https://doi.org/10.1086/219652>
- Hughes, E. C.** (1971). *The sociological eye: Selected papers*. Chicago, IL: Aldine.

- Merton, R. K.** (1988). The Matthew Effect in science, II cumulative advantage and the symbolism of intellectual property. *Isis*, 79(4), 606–623. <https://doi.org/10.1086/354848>
- Morawska, E.** (2008). Research on immigration/ethnicity in Europe and the United States: A comparison. *The Sociological Quarterly*, 3(49), 465–482. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2008.00124.x>
- Pérez, A.** (2017). Socjologiczne życiorysy pewnego dziecka. Trajektorie, produkcje i recepcje Abdelmaleka Sayada (1960–2000). *Studia Litteraria et Historica*, 2017(6). <https://doi.org/10.11649/slh.1556>
- Saint-Martin, M. de.** (2003). Une inflexible domination? W P. Encrevé P. & R.-M. Lagrave (Red.), *Travailler avec Bourdieu* (ss. 323–331). Paris: Flammarion.
- Sayad, A.** (1999). *La double absence: Des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré*. Paris: Seuil. („Liber”).
- Singly, F. de.** (1998). Bourdieu: nom propre d'une entreprise collective. *Le Magazine littéraire*, 369, 39–44.
- Temime, E.** (1999). Comprendre l'immigration: Quelques notes en mémoire d'Abdelmalek Sayad, un sociologue hors du commun. *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 85–86, 265–273.
- Wagner, I.** (2006). Career coupling: Career making in the elite world of musicians and scientists. *Qualitative Sociology Review*, 2(3). Pobrano 2 maja 2017, z http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/archive_eng.php
- Wagner, I.** (2011). *Becoming transnational professional: Mobilność i kariery polskich elit naukowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wagner, I.** (2012). Geniusz czy biznesmen?: Sprzężenie karier drogą do sukcesu w nauce. *Stan Rzeczy*, 2012(1(2)), 12–76.
- Wagner, I.** (2015). *Producing excellence: Making of a virtuoso*. New Brunswick, NY: Rutgers University Press.
- Weinberg, B. A., & Galenson, D. W.** (2005). *Creative careers: The life cycles of Nobel laureates in economics* (NBER Working Paper No. 11799). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w11799>
- Zuckerman, H.** (1977). *Scientific elite: Nobel laureates in the United States*. New York, NY: The Free Press.

Double absence: Sayad–Bourdieu – a case study in academic collaboration

Abstract: The text discusses successive stages in the academic careers of Pierre Bourdieu and Abdelmalek Sayad, approached and analysed in terms of *careers coupling*, as well as of Abdelmalek Sayad's category of *double absence*. Referring to the biographies of both sociologists, the author argues that it was Pierre Bourdieu who was the principal beneficiary of his collaboration with Abdelmalek Sayad; this is also to say – beneficiary of the exclusive mechanism of *double absence* to which, according to Sayad, immigrants are doomed to be subjected. The text demonstrates that Sayad's academic career was determined by non-meritocratic factors: ethnicity, past colonial dependencies and national affiliation, and ventures to answer the question about Pierre Bourdieu's complicity in reinforcing these determinants.

Keywords: *double absence*; Pierre Bourdieu; Abdelmalek Sayad; colonialism.

Article No. 1557

DOI: 10.11649/slh.1557

Citation: Wagner, I. (2017). *Double absence: Sayad–Bourdieu – case study współpracy naukowej. Studia Litteraria et Historica*, 2017(6). <https://doi.org/10.11649/slh.1557>.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl

© The Author(s) 2017

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw.

Author: Izabela Wagner, Institute of Sociology, University of Warsaw, Warsaw.

Correspondence: izabela.wagner@gmail.com

The preparation of this work was co-financed within the statutory activities of the Institute of Sociology, University of Warsaw.

Competing interest: The author has declared she has no competing interests.